

L cator

L cator ie n ucel dla familia dla gialines. L ie zirca 35 zentimetri lonch y per tudësch ti dijen Steinhuhn, per talian coturnice y per latin *Alectoris graeca*. I culëures grisc linëusc-rosch de si plumes passenea pra l culëur dl crëp ulache l viv. Mé sun l col al na tacia blancia cun n ëur fosch y sun la pertes plumes blances y fosces cun na fin cuecenina. L bech, l culëur ntëur ai uedli y la giames ie cueceni defin. Mandl y baibl cëla ora unfat.

L cator. (Dessèni de Caroline Comptoi)

L cator ie vegetarian y viv de ierbes, sumënzes, popui, odla di lëns y bossles. Mé i pitli te coa giapa nce iermes, nsec o pitli snec. Pernanche i ie majeri ne magi nia plu tieres. Unitant magi nce sasc, coche la gialines de cësa, per digeri miec la spëisa. Dantaldut daduman y da sëira possen avëi la fertuna de audì l mandl dl cator cun si usc particulera, na sort de “tschi-tscheck pe-ti-tscheck tschi-tscheck”, l semea belau che l s’la rij. Canche l jola semeiel che l’eles scibla. Suvënz abaden al cator permò canche l se lascia audì, ajache l ie scialdi rie l udëi, davia che l se scuend tan bën danter la vegetazion y i sasc che l ne ie tan che nia mesun l scuvierjer.

I catores viv monogam, chël uel dî che mandl y baibl sta duta la vita deberieda. De autil scumëncia l mandl a jì cun l mat y defënd si raion da nemics o da d’au-tri mandli. La coa vën scunduda drët bën sun fonz danter sasc o sot a na siena y cun plumes y plantes vëniela fata mujela. La gialina fej danter 10 y 14 ueves che vën cuei ora n doi-trëi enes. L suzed dinrer, ma l possa vester che la à monce doi coes, una de chëles vën pona cueda ora dal mandl. Do che i pitli ie unic ora dl uel, se n vai ora de coa y ti va do ai genitores. D’auton iel suvënz plu families che se mët adum te na majera grupa per passé l inviern. L cator ie n specialist de se adaté ala cundizions alauta y n simbul dla vita ti crëps, bonamënter à propi perchël la grupa elite de nosc mëinacrëp inuëm “Catores”.

Sun giarons a surëdl, sun fonz da ciauc y sëura l ëur dl bosch viv i catores l plu gën, schivan desturps. I ie tieres scialdi zic y i sta dut l ann tl medemo raion, ma d’inviern joli ncantëur a crì lueges zënza nëif, unitant nce plu ala bassa. L cator viv tla Elpes, tla Talia y tl Balcan, ulache l ie n’altra sotsort, la graeca. Plu a vest dl’Europa tla Franzia y tla Spania ie l cator cueciun (Rothuhn).

I catores ie dut ntëur tieres nteressanc. D'inviern gëva ëi bujes tla nëif per se defënder dal frëit, coche fej nce la gialina blancia (Alpensneehuhn/pernìce bianca). I jola do la rata achiet, ora che l'eles, che possa sciblè n pue', ne auden zënza nia, a vester che l ie gialines. Canche n i sprigulea, joli permò ora l ultimo mumënt canche n zapa ades lessù, da se spierder. Chësta ie na carateristica tipica di uciei che ie tan boni de se scuender y de no se lascé udëi. L cator ie scialdi speve y do la rata maladët, ajache l ie bon de mparé y de se lecurdé ulache l ie per ejëmpl i desturps. L vën nce tenì coche tier de cësa, ajache l vën tosc n iede oml.

L cator ie manacià, l n ie for de manco. La gaujes ie dantaldut che l à for manco gheneda ti raions ulache l viv. For plu jënt va da mont su y va n pue' dlonc ora, nia mé ti troies. L vën fat mplanç nuevas y l ie for manco lueges nia nfluenzedes dala persona. Ntan che l à la coa iel mo plu zite che scenó y sce l vën massa desturbà, dal su la coa. Na gauja mpurtanta ie nce che l ëur dl bosch se sposta for plu insù y perchël pierd l cator si habitat daviert, che crësc ite.

Na familia de catores, i pitli ie rosc/grijes per pudëi se scuender da nemics. (Fotografia de Oswald Gufler)

Bolpes y medri ie n pericol per i ueves y per i pitli. Te vel' stat dl'Europa possen jì a ciacia dl cator, na cossa che ie al didancuei danz da zacan. Ti ultimi ani ne iel te Südtirol nia plu unì jit a ciacia de chisc uciei, ajache l n ie tan puec. Ma sce la cumpëida jissa suvier, pona pudëssa la ciacia inò unì giaurida nce tlo da nëus. L cator ie tla njonta 1 dl diretif per la scunanza di uciei dla Union Europeica, chël uel dì che l à l dërt de scunanza di raions ulache l viv. La nazions ulache l viv muessa cialé de chisc habitat y mantenì chësta sort. N generel iel al didancuei scialdi manco catores che no mo dan n 30 o 40 ani. Dantaldut tl est dl Südtirol iel calà, tla Val Venuesta vala mo n sích miec. Te Gherdëina muessen avëi n pue' de fertuna a udëi catores, dantaldut sun giarons sëura l ëur dl bosch, ma n i vëij danz propi mé dinrer. Per ti dé la puscibltà de tré su i pitli y viver cun gheneda, iel de bujën che l sibe raions ulache deguna persones ne vede permez.

Per chëi che vëij n cator da daujin, gudëve l mumënt, ajache l ie na ntraunida propi rera y povester la sëula dla vita.

Iacun Prugger